

же стилю речі либо приобретение (утрата) стилистической окраски одной из структур. В этом сказывается большая роль вариативности в развитии и функционировании языка. Терминологическим наименованиям могут соответствовать профессиональные: *група підвищеного ризику захворюваності – група ризику*. Полные термины звучат более официально по сравнению с краткими, являющиеся принадлежностью разговорной сферы: *бригадна форма організації праці – бригадна форма праці, робочий клас – робочі*, где первый вариант носит более возвышенный характер.

Таким образом, среди орфографических вариантов выделяется ряд групп с учетом слитного, раздельного написания, написания через дефис или с использованием кавычек. Случаи параллельного сосуществования различного грамматическо-

го оформления единиц с одинаковым лексическим составом иллюстрируют их переходный характер от раздельнооформленности к цельнооформленности. Синтаксическое варьирование расчлененных наименований представляет собой внутрисконструктурное преобразование неоднословной номинативной единицы, вызываемое условиями ее дистрибуции, но не изменяющее ее семантического тождества. Наличие грамматических и орфографических вариантов новых названий обусловлено исключительно неустойчивостью норм их написания. Создаваемая ситуация требует разрешения, определенных рекомендаций со стороны лингвистов по унификации написания новых составных наименований. Перспективой исследования может стать комплексное исследование данной проблемы, включающее также описание вариативности на лексическом и стилистическом уровнях языка.

Литература

1. Бабкин А.М. Русская фразеология, развитие и ее источники / А.М. Бабкин. – Л. : Наука, 1970. – 261 с.
2. Бобровская Г.В. Когнитивно-элокутивный потенциал газетного дискурса / Г.В. Бобровская. – Волгоград : Изд-во ВГСПУ, 2011. – 319 с.
3. Брагина А.А. Синонимы в литературном языке / А.А. Брагина. – М. : Наука, 1986. – 124 с.
4. Букнина Г.З. Слитно или раздельно? Опыт словаря-справочника / Г.З. Букнина, Л.П. Калакуцкая. – М. : Русский язык, 1983. – 879 с.
5. Горбачевич К.С. Вариативность слова и языковая норма / К.С. Горбачевич. – Л. : Наука, 1978. – 237 с.
6. Даниленко В.П. Современные проблемы русской терминологии / В.П. Даниленко. – М. : Наука, 1986. – 197 с.
7. Казак М.Ю. Язык газеты : [учеб. пособие] / М.Ю. Казак. – Белгород : ИД «Белгород», 2012. – 120 с.
8. Костомаров В.Г. Русский язык на газетной полосе: некоторые особенности языка современной газетной публицистики / В.Г. Костомаров. – М. : Изд-во МГУ, 1971. – 266 с.

УДК 811.161.2: 659

Топчій Л. М.

ЕКСПРЕСИВНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ В УКРАЇНОМОВНОМУ ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ

Одне з чільних місць у мові періодики належить вставленим конструкціям як синтаксичним маркерам експресивності. У статті на матеріалі газети «Літературна Україна» робиться спроба дослідити експресивно-стилістичний потенціал вставлених, з'ясовуються засоби реалізації експресивності в цих компонентах.

Ключові слова: вставлені конструкції, експресивний потенціал, емоційно-оцінні значення.

Топчій Л. М. Експресивно-стилістический потенціал вставлених конструкцій в україноязычному газетному дискурсе. – Стаття.

Одно из значимых мест в языке периодики занимают вводные конструкции как синтаксические маркеры экспресивно-стилістический потенціал вставлених компонентів, отслеживаются способы реалізації в них експресивності.

Ключевые слова: вводные конструкции, экспресивный потенціал, емоційно-оцінні значення.

Topchiy L. M. Expressive-stylistic potential of inserted constructions in the Ukrainian discourse. – Article.

One of the most important places in the newspaper language occupy inserted constructions as syntactic markers of expressivity. The article deals with the author's attempts to analyze expressive and stylistic potential of the inserted components, considers ways of expressivity realization in them on the material of the newspaper "Literary Ukraine".

Key words: inserted constructions, expressive potential, emotional value.

Дослідники мови сучасних засобів масової інформації (І.Я. Завальнюк, А.П. Загнітко, Д.Х. Баранник, Н.Н. Іванова, А.Д. Гнатюк, В.І. Грицина,

Л.М. Городенко, Н.М. Івкова та ін.) відзначають особливо активне вживання образних засобів, що сприяє посиленню експресивності. Під експресивністю розуміють

пресивністю розуміємо комплексну граматичну категорію, що репрезентується субкатегоріями образності, емоційності, оцінності, модальності та інтенсивності. Експресивність – це інтенсифікована виразність, психологічно та соціально мотивована властивість мовного знаку, що деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення, викликає напругу почуттів у читача [6, с. 12]. Ця інтенсифікована виразність вербалізується на всіх мовних рівнях і поєднує два плани змісту: інформаційний, покликаний передавати суть реального чи ірреального, та суб'єктивний, який передає як індивідуальне бачення світу автором, його емотивне ставлення до змісту свого повідомлення, так і прагматику комунікативного повідомлення [6, с. 13].

Експресивність як мовну категорію розглядають усемантичному (Т.Г. Винокур, М.Н. Кожина, В.А. Чабаненко, В.І. Шаховський та ін.), семасіологічному (Л.М. Васильєв, Є.Ф. Петрищева, О.П. Фролова та ін.), стилістичному (В.В. Виноградов, І.Р. Гальперин, Г.Я. Солганік та ін.) і прагматико-комунікативному (Л.А. Кисельова, І.П. Ромашова та ін.) аспектах. Вона забезпечується мовноструктурними засобами (семантикою, звуковим складом слова, наголосом, інтонацією, афіксом, часткою, порядком слів); різноманітними способами і прийомами стилістичної обробки мовних елементів (розтягуванням звука, алітерацією, асонансом, розбиттям слова на склади, трансформацією усталеної форми, транспозицією граматичних категорій та ін.); застосуванням стилістичних фігур (еліпса, повтору, плеоназму, градації, ампліфікації, антитези, оксиморона, каламбуру); використанням тропів (метафори, гіперболи, перифрази тощо).

Виразна експресивність, крім лексичної, утворюється і синтаксичними засобами. Чимало праць присвячено експресивним засобам синтаксичного рівня. В українському мовознавстві над проблемами експресивного синтаксису як окремого напрямку синтаксичних досліджень працюють С.Я. Єрмоленко, Д.І. Ганич, І.С. Олійник, Н.П. Кисельова, А.П. Загнітко, Н.В. Гуйванюк, І.Р. Вихованець, І. Чередниченко та ін. До арсеналу експресивного синтаксису зараховують такі фігури і тропи мови, які виражають суб'єктивне ставлення мовця, посилюють прагматику комунікативного повідомлення. Традиційними вважаються накопичення (різноманітні повтори, багатосполучниковість), уникнення (еліпс, зевгма, безсполучниковість), переміщення (інверсія, різні види паралелізму тощо). І.Р. Гальперін розрізняє засоби синтаксичної виразності (інверсія, паралельні конструкції, хіазм, повтор, перелічування, антитеза, ретардація) і прийоми організації синтаксичних структур (еліпсис, літота, риторичне питання, замовчування та ін.). Класифікацію засобів експресивного синтаксису А.Н. Мороховський засновує на ре-

дукції (еліпсис, замовчування, номінативні речення, асиндетон), на експансії (повтор, перелічення, тавтологія, вставні, вставлені конструкції та ін.) вихідної моделі, на зміні порядку слів (інверсія, дистантне розміщення синтаксичних одиниць, відокремлення).

Отже, набір засобів експресивного синтаксису залежить від творчої особистості журналіста, його ідейно-естетичної концепції, світобачення.

Тяжіння до посилення експресивності в українській газетній мові ХХІ ст. спричинено тенденцією до подолання книжності, уніфікації газетної мови та орієнтацією сучасного журналіста на індивідуальне самовираження. В українській пресі поширюються синтаксичні моделі, транспоновані з синтаксису розмовного мовлення. На фоні нейтральних і книжних засобів вони виділяються своїм емоційним забарвленням, експресивністю, оскільки «усна мова безпосередніше й сильніше впливає на людей, ніж мова писемна» [4, с. 36]. Їх наявність, комбінування в тексті, композиційне розташування є специфічною рисою сучасного газетного дискурсу.

Питання синтаксичної експресивізації мови сучасного газетного дискурсу досліджують С.Я. Єрмоленко, А.П. Загнітко, І.Я. Завальнюк, Н.В. Гуйванюк та ін. Синтаксис мови газетно-інформаційного стилю репрезентує великий арсенал експресивних побудов, які на тлі жанрової диференціації вживаються в усіх або властиві лише окремим жанровим групам. Інвентар цих засобів визначений спільністю їхньої прагматики, в основі якої лежить здатність до експресивізації тексту. Нами зафіксовані певні експресивно марковані синтаксичні одиниці, що є уживаними в різних газетних жанрах. Це еліптичні речення, специфічні питально-відповідні конструкції, спонукальні речення, риторичні оклики та риторичні питання, ланцюги номінативних речень, вставні та вставлені елементи, експресивно-стилістичне словорозташування, парцельовані та сегментовані одиниці, лексичні повторення з синтаксичним поширенням, приєднувальні конструкції, розповідно-окличні речення в ролі заголовкових комплексів. Цей перелік, безперечно, не можна вважати вичерпним, оскільки будь-яка синтаксична одиниця, суб'єктивно забарвлена, може набувати інтенсифікованої виразності. Відзначимо, що активність використання і експресивна можливість цих засобів неоднакова.

Проблеми функціонування вставних конструкцій викладено в окремих статтях, параграфах у посібниках і підручниках (М.Я. Плющ, П.С. Дудик, Л.В. Прокопчук, К.Ф. Шульжук, А.П. Загнітко та ін.). З'ясування композиційно-стилістичної функції цих конструкцій в художньому контексті запропоновано в дисертаційній праці З.П. Олійник, структурно-семантичний аналіз названих компонентів, дібраних із публіцистичних текстів, зро-

блено в дисертаційній роботі В.І. Грицини, нові явища у функціонуванні вставлених конструкцій на матеріалі української преси ХХІ ст. представлено в монографії І.Я. Завальнюк.

Проте з'ясування експресивних стилістичних функцій вставлених конструкцій у мові газетно-інформаційного стилю, зокрема діапазон їх емоційно-цінних значень з різним ступенем експресії, не отримало ще належного опрацювання. Цим і зумовлена актуальність нашої розвідки, метою якої є спроба проаналізувати в мові періодики специфіку вживання одиниць інфраструктурного рівня, зокрема вставлених конструкцій як синтаксичних експресем.

Мета зумовлена розв'язанням наступних завдань: виокремити найтиповіші семантичні типи, проаналізувати експресивні можливості вставлень та їх стилістичні функції, з'ясувати умови та засоби реалізації їх інтенсифікованої виразності. Об'єктом обрано сучасне періодичне видання «Літературна Україна», де чільне місце посідають досить типові для мови мас-медіа вставлені конструкції. Різноманітні семантико-стилістичні, структурні та функціональні ознаки названих синтаксем спричиняють їхню універсалізацію в ролі експресивного засобу.

Вставлені слова, словосполучення, речення – це мовні одиниці, що містять додаткові, побіжні повідомлення, зауваження, які переривають основне висловлення за допомогою інтонації вставленості [5, с. 83]. Поєднуючи стандарт і експресію, у різних жанрах газетної мови вони мають широкий діапазон семантико-стилістичних характеристик, неоднаковий ступінь експресивізації викладу. Усі складники експресивності – оцінність, емоційність, образність, зображеність – у вставлених конструкціях мають специфічний вияв. Оскільки вставлені компоненти вирізняються своєрідними прагматичними настановами – інформувати, пояснювати, уточнювати, оцінювати, вони є часто вживаними в інформаційних жанрах. За певних композиційних чи прагматичних умов ці інфраструктурні одиниці виступають спеціалізованими засобами констатації факту, інформативного опису чи інформативної розповіді. Їх використання зумовлене прагненням журналіста в незначних за обсягом матеріалах подати найбільше інформації, відтворити об'єктивність та вірогідність інформації. Отже, на нашу думку, прагматична орієнтація вставлених конструкцій – це передавання інформації з запропонованою установкою на їх соціальну оцінку.

Як засвідчує аналіз наукових джерел, у мові сучасної української преси виокремлюються чотири основні семантичні типи вставлених конструкцій: інформативний, логічний, оцінний та ситуативний [3, с. 141; 1, с. 7]. У межах нашого дослідження ми розглянемо експресивно-стилістичний потенціал деяких названих типів конструкцій.

Так, у мові аналізованого видання типовими є вставлення інформативного семантичного типу, напр.: *Місце для пам'ятника вибрали не випадково, адже просто територія школи, поряд з якою стояв будинок родини Косачів (тепер тут музей цієї славетної родини) і сад, у якому гуляла маленька Леся (10.12.2015, с. 1)*. Як слушно зауважує І.Я. Завальнюк, конструкції з цієї семантикою увиразнюють появу в реципієнта відчуття інформаційного комфорту, відчуття, що з ним спілкуються як з рівноправним співрозмовником, його поважають, сприймають як достойного партнера [2, с. 168].

Найуживанішими серед названого семантичного типу є ті одиниці, що уточнюють: *Так-от, «музейні бджілки» – це волонтери, які вже рік тут, у музеї, виготовляють ті самі «кікімори» – деякі схожі на зелені шуби (під колір листя), а для зим – на білі (10.12.2015, с. 2)*; що доповнюють: *Назвою виставки взято рядок вірша Олександра Стусенка, надрукованого нещодавно в «ЛУ» (цей номер газети з портретом Олександра – теж серед експонатів) (10.12.2015, с. 2)*; що пояснюють або розширюють думку: *Переглянуто й затверджено склади журі літературних премій імені Є. Плужника, імені Олеся Гончара, «Благовіст» <...> спільно з Народним рухом України планується заснувати нову премію – імені В. Чорновола (військово-патріотична премія, спільно з Міністерством оборони) (10.12.2015, с. 3)*. Усе частіше простежуємо серед інформативного типу вставлені конструкції з довідковою функцією (містяться числові показники, що підтверджують інформацію в основній частині): *Бо переважну кількість законопроектів (91,5%) готують депутати (10.12.2015, с. 6)*.

Окрім згаданих функціональних виявів вставлених конструкцій інформативного типу, можна виділити й ті, що супроводжують зміст базового речення: *<...> існують соціальні програми НСПУ, а саме: <...> організація культурно-мистецьких заходів у навчальних закладах на засадах українознавства та патріотичного виховання (проведено два літературні конкурси для учнівської молоді – Всеукраїнський конкурс юних поетів імені Дмитра Білоуса «Чари барвінкові...» і до Дня української писемності та мови) (10.12.2015, с. 4)*; що вказують на час дії: *У IV випуску нелегального «Українського вісника» (січень 1971), присвяченого світлій пам'яті Алли Горської, висловлена небезпідставна версія, що це було політично замовлене вбивство (10.12.2015, с. 5)*; що констатують джерело повідомлення: *Бо медицина в нього (В. Берсенєва) – не тільки покликання, спосіб життя, не тільки «труди і дні» (за Гесіодом), а майже релігія (22.10.2015, с. 3)*. Такі конструкції здебільшого позбавлені виразної експресії.

Оригінального стилістичного ефекту досягають журналісти, які послуговуються способом

комбінування в одному реченні різних за семантикою і функціями вставлених конструкцій як композиційним прийомом для привертання уваги читача, напр.: *З села Білка, де йому «знайома кожна гілка» (як сказано в одній з пісень на його слова), почалася не лише його «поетична стежка», а й «шлях широкий» до вершин визнання в економічній та банківській діяльності (він перший голова Національного банку України, і саме його підпис стоїть на запроваджених 1992 року гривнях)* (5.11.2015, с. 1).

Отже, погоджуємося з думкою І.Я. Завальнюк, що «вставлені одиниці інформативного типу об'єднує спільна стилістична функція – функція розширення інформаційного простору основного, членоподільного складу речення чи окремих його частин або слів, потреба в якій з'являється побіжно чи заплановано, але з однаковою настановою на створення інформаційного резонансу» [2, с. 169].

Будь-яке мовне явище, яке контрастує зі звичайним, стандартним, «працює» на експресію. Аналіз газетної мови засвідчує очевидну інтенсифіковану виразність вставлень у газетних жанрах з доміантою експресивності – художньо-публіцистичних, – які апелюють до розмовного мовлення як джерела образності й оцінності. Синтаксис цієї жанрової групи вирізняється різноманітністю, емоційністю, максимальною активною позицією автора, що, у свою чергу, спричиняє експресивізацію викладу. Характерно, що ця функція проявляється у виконанні емотивної, волонтеративної, апелятивної та естетичної додаткових функцій.

Так, експресивні якості в мові газети посилюються в оцінному семантичному типі вставлених компонентів, де авторське «я» проявляється в соціально-політичних, ідеологічних, моральних чи естетичних оцінках. Семантично різнопланова оцінка таких конструкцій репрезентується в побічних зауваженнях, асоціативних висловленнях, виявах ставлення автора до зображуваних подій та суб'єктів, експресії. У цьому семантичному типі дослідники виділяють коментар-роздум автора щодо висловленого в базовій частині, конструкції з емоційною авторською оцінкою висловленого в основному реченні, засіб вираження мовної оцінки [1, с. 8].

Для конкретизації основних аспектів проблеми, про яку йдеться в публікації, використовують найчастіше вставлені конструкції, які слугують коментарем-роздумом автора, репрезентують його позицію з певної проблеми й водночас експресивізують виклад, спрямовують читача на пошуки відповіді, напр.: *У кінці Владика вказав на надію, що зустріч спонукає Кирила прийняти нову позицію щодо російської агресії в Україні, хоча теми зустрічі не будуть політичними (Чому ж тоді буде нова політична позиція Кирила?..)* (18.02.2016, с. 2). Як бачимо, в одиницях названого різновиду з'являється додаткова оцінність

(відкрита чи прихована) автора з приводу інформації, напр.: *Закон «Про засади державної мовної політики» Колісниченка – Ківалова, по-бандитському легалізований антиукраїнською частиною Верховної Ради <...> антиконституційний, колонізаторський закон, спрямований на підступну зміну конституційного ладу в Україні (злочин, передбачений статтею 109 Кримінального кодексу України), на руйнування та знищення України як держави* (24.12.2015, с. 4). За парадигмами стилістичних протиставлень (позитивне/негативне, добре/погане, приємне/неприємне) в коментарях-роздумах репрезентується власна оцінка, чим виразність у викладі інтенсифікується більше, напр.: *За деякими даними, найбагатша людина планети (Біле Гейтсе, місце тобі під лавою)<...>* (17.12.2015, с. 6).

Досить активно вживані в мові «Літературної України» вставлені конструкції, що презентують емоційну авторську оцінку того, про що йдеться в основному реченні, напр.: *І як тут не зацитувати розмисли Оксани Забужко (ото вміє угледіти й зловити потрібну думку; і де тільки не нишпорить вона за знаннями?!)* (18.02.2016, с. 6). Наведене питально-окличне вставлення експреси візує монологічний тип думки, і на інформаційний план змісту нашаровується експресивний, напр.: *А кийського чиновництва (без найвищих усеукраїнських органів влади!) – близько 3000!* (5.11.2015, с. 4).

Інші моделі вставлених конструкцій оцінного семантичного типу, зокрема одиниці з волонтеративною та апелятивною функціями, не менш уживані в мові «Літературної України»: *Дослідники нарахували 7 тисяч обіцянок (вдумаймося!), які протягом року дали депутати ВР* (10.12.2015, с. 6); або: *А ще вони виготовляють прапори, що прикрашають наші танки й БТРи (до речі, їм потрібно багато старої матерії, тож приносять, кияни, сюди, до музею!)* (10.12.2015, с. 2). Семантика вставлень з такими функціями відбиває найменші відтінки думок журналіста, передає його емоційний стан, експресивну гаму його почуттів, наприклад обурення: *Чомусь стан справ з почесними званнями та іншими нагородами інших сферах суспільного життя (а яких тільки заслужених – від будівельників і аж до асенізаторів тощо – в Україні немає!)* (29.10.2015, с. 4); сарказм: *Жоден із членів НСПУ не відгукнувся на пропозицію вийти з нашої «нацистської» спілки і вступати до отого карикатурного новоутворення (компенсуючи це, ті прийняли до свого «союзу» почесним членом <...> сумнозвісного «дипломата» Сергія Лаврова – поета і «миротворця»)* (10.12.2015, с. 4). У наведених прикладах вставлені компоненти експресивно марковані й актуалізують емоції, що виражають неприйняття такої політичної дійсності, зокрема нечесності, фальшивості, суцільної продажності. Отже, як свідчить матеріал, такі

синтаксеми здатні емоційно «заражати» весь текстовий простір, привертати увагу читача, викликати у нього емоційний відгук.

Звертає на себе увагу і такий семантичний тип згаданих структур, як логічний. Специфіка його полягає в тому, що вставлені структури актуалізують ознаки, які стосуються означуваного слова в базовій частині речення. Напр.: *Нашу гідність (за Аристотелем, основа людської гідності – власна мова) століттями цькували скаженими собаками і гадали, що можна знищити українську мову, українську книжку* (18.02.2016, с. 6). В іншому зразку спостерігаємо специфічне винесення вставленої конструкції логічного типу за межі речення, що сприймається як інноваційне явище в мові газети: *При цій аргументації минулих домовленостей у церковних справах Владика подав приклади зустрічей у минулому від 1964 року між папами та вселенськими патріархами (Константинополя), немов тут є подібності між Царгородом та Москвою. (Це порівняння Царгорода з Москвою трохи тривожить. Що думав Владика Борис?)* (18.02.2016, с. 2). Нам видається, що таке розташування вставленої одиниці посилює

експресію, справляє ефектне враження на читача, чим створює потрібний авторові стилістичний колорит тексту загалом.

Отже, мовно-стилістичний аналіз «Літературної України» засвідчує, що в реєстр типових синтаксичних експресем цього газетного видання входять різні семантичні типи вставлених конструкцій, які відбивають широку гаму емоційно-оцінних значень з неоднаковою експресивною конотованістю.

Особливості їх уживання розширюють загально-теоретичні уявлення про вставлені побудови, оскільки, як засвідчує проаналізований матеріал, вони втрачають відтінок необов'язковості, додатковості. Вставлення, окрім уточнення, пояснення, інформативності, можуть передавати модальну, оцінно-емоційну та прагматичну інформацію і «важать» не менше за формально основний текст. Вони значною мірою забезпечують фігуральність, виразність мови періодичного видання. Нові експресивні можливості вставлених компонентів у сучасній українській пресі потребують уважного вивчення та лінгвістичного осмислення, що може бути предметом подальшого дослідження наукових студій.

Література

1. Грицина В.І. Інфраструктура речення публіцистичного стилю : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В.І. Грицина. – Запоріжжя, 2002. – 20 с.
2. Завальнюк І.Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : [монографія] / І.Я. Завальнюк. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 400 с.
3. Загнітко А.П. Структурні і семантичні різновиди українських синтаксичних інновацій / А.П. Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук.праць / наук. ред. А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – Вип. 11. – Ч. I. – С. 135–147.
4. Пилинський М.М. Експресивність стилю масової політичної інформації // М.М. Пилинський / Мовознавство. – 1977. – № 5. – С. 35–46.
5. Українська мова. Енциклопедія / [ред. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.», 2000. – 752 с.
6. Чабаненко В.А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови / В.А. Чабаненко // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 11–18.

Джерела ілюстративного матеріалу

7. Літературна Україна / Газета письменників України. – 2015–2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.litukraina.kiev.ua.